

Szakmai beszámoló a T46600 sz. OTKA-projektről (Ferenczi Sándor jelentősége napjainkban: az életmű értelmezése történeti, elméleti és klinikai szempontból)

Az eredeti pályázati célkitűzés szerint projektünk célja az volt, hogy (1) szisztematikusan feltárja Ferenczi Sándor életművét és annak kapcsolódásait a hazai és a nemzetközi pszichoanalízis történetéhez; (2) elkészítsen egy korszerű, filológiai és történetileg hiteles Ferenczi-életrajzot; (3) feltárja Ferenczi Sándor trauma- és nyelvezavar-koncepciójának, illetve szubjektum-felfogásának relevanciáját a modern pszichoanalízis számára, különös tekintettel a kötődés- és szelf-elméletekre, illetve a mai klinikai gyakorlatra; (4) értelmezze Ferenczi Sándor munkásságának jelentőségét a korszerű humán tudományok, elsősorban a filozófia és az irodalomelmélet szempontjából.

Pályázati célkitűzéseink maradéktalanul megvalósultak; munkánk eredményei három szerzői kötetben (Erős Ferenc: *Kultuszok a pszichoanalízis történetében*, 2004; *Trauma és történelem*, 2007; Hárs György Péter: *Pszicho-Ana-Logosz*, 2005) és két szerkesztett kötetben (Borgos Anna – Erős Ferenc – Litván György [szerk.]: *Mérei élet-mű*, 2006; Erős Ferenc – Lénárd Kata – Bókay Antal: *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról* [szerk.], 2008) láttak napvilágot. Kutatási projektünk tette lehetővé a Sigmund Freud és Ferenczi Sándor levelezése III/1. és III/2. kötetének kiadását (2004 és 2005). Kutatási eredményeink sorra napvilágot láttak a *Thalassa* című folyóirat 2005/2-3, 2006/1, 2006/2-3, 2007/1, 2007/2-3, 2008/2 és 2008/3. számában, továbbá számos bel- és külföldi tanulmánykötetben, folyóiratban, konferencia-kiadványban, absztrakt-kötetben (összesen 138 publikáció). Kiadványainkat a jelen OTKA projekt mellett támogatásban részesítette az OTKA publikációs pályázata (50116), a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Könyv Alapítvány, az Oktatási és Kulturális Minisztérium, az MTA II. osztálya, a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai doktori iskolája, valamint a Budapest Bank Budapestért Alapítvány.

A célkitűzésekben megjelölt feladatok a következőképpen valósultak meg.

I. Ferenczi Sándor életművének szisztematikus feltárása

2004-ben, illetve 2005-ben megjelent magyar nyelven Sigmund Freud és Ferenczi Sándor levelezésének III/1. és III./2 kötet. A kötetek előkészítéséhez, sajtó alá rendezéséhez,

szerkesztéséhez, a jegyzetek és kommentárok készítéséhez nagymértékben hozzájárult Erős Ferencnek 2004-ben és 2005-ben a bécsi Sigmund Freud Könyvtárban végzett munkája, amelyet a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként végzett. A levelezés mint történeti forrás feldolgozása és a tudományos apparátus készítése során felhalmozódott bibliográfiai, filológiai, tudomány- és kultúrtörténeti ismeretanyag számos további – a projekt keretében végzett - kutatómunkának lett kiindulópontja. A British Psychoanalytical Society londoni archívumában 2004 és 2008 között végzett kutatómunka során feltártuk Ferenczi Sándor angliai kapcsolatot, elsősorban Ernest Joneszal folytatott kézíratos levelezését. A levelek átírása, feldolgozása, tudományos apparátussal való kiegészítése megtörtént, a levelek német, angol és magyar nyelven napvilágot láttak a *Thalassa* különszámában. (2008/2.) A forráskiadványok megjelentetése mellett számos publikációban, konferencia-előadásban foglalkozott kutatócsoportunk a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetével, Ferenczinek a hazai és a nemzetközi pszichoanalitikus mozgalomban játszott szerepével. Ferenczi munkássága a hazai és nemzetközi pszichoanalitikus hálózat részeként fogjuk fel; így Freud és Ernest Joneshoz fűződő kapcsolata mellett részletesebben elemeztük hazai (többek között Feldmann Sándor, Róheim Géza, Hollós István, Hermann Imre), és külföldi kollégái, (Wilhelm Stekel, Otto Gross, Georg Groddeck, Otto Rank, Wilhelm Reich, Karl Abraham és mások) munkásságát, elsősorban Ferenczivel való személyes vagy szellemi kapcsolatait tükrében.

2. Ferenczi életrajz

A projekt keretében elkészült az eddigi legteljesebb Ferenczi-bibliográfia, amely az interneten hozzáférhető, egyrészt a *Thalassa* honlapján (<http://www.mtapi.hu/thalassa/bibliogr/bindex.html#1>), másrészt a budapesti Ferenczi Sándor Egyesület, a bécsi Sigmund Freud Múzeum és a londoni Wellcome Institute közös internetes pszichoanalízis-történeti adatbázisában (<http://www.padd.at>), amelynek létrehozásában kutatócsoportunk is közreműködött. A feltárt források, bibliográfiák, az elsődleges és másodlagos irodalom összegyűjtése alapján gyakorlatilag készen áll egy teljesen új, történetileg, tudásszociológiai szempontból és filológiaiilag is hiteles Ferenczi-életrajz. Ennek előmunkálatai megjelentek Erős Ferenc *Kultuszok a pszichoanalízis történetében* című könyvében (2004), valamint *Trauma és történelem* című kötetének (2007) több tanulmánya is. Ebben jelentek meg Erős Ferenc bécsi levéltárakban végzett munkájának eredmények (Ferenczi részvétele az első világháborúban; a „háborús neurózisok” gyógyításával

kapcsolatos elgondolásai stb.) Erős Ferenc 2010-re tervezi a Ferenczi intellektuális életrajzát tartalmazó nagymonográfia elkészítését.

3. Ferenczi Sándor trauma- és nyelvezavar-koncepciójának, illetve szubjektum-felfogásának relevanciája a modern pszichoanalízis számára.

Ezzel a kérdéssel elsősorban Lénárd Kata foglalkozott, aki Ferenczi Sándor kései írásait – elsősorban a gyermekbántalmazásra, a traumatizációra, az interszubjektivitásra vonatkozó gondolatait – tekintette át. Ferenczi kései írásainak központi fogalmait (Orpha, Medusa, „bölc s csecsemő”) értelmezte az interszubjektivitást és dialogicitást hangsúlyozó fejlődélméletek tükrében. Ferenczi írásait alapul véve a korai kapcsolati traumatizáció folyamataival foglalkozott, és ezeket kapcsolta össze az elme és a szelf fejlődésében a dialogicitást, kölcsönösséget hangsúlyozó elméletekkel (Beebe, Schore, Siegel, Stern, Beebe, Murray, Jaffe, Tronick, Tervarthen, Sroufe, Fónagy). Kötődélméleti és mentalizációs keretben a korai szelf-szerveződésnek azt a látszólag paradox folyamatát vizsgálta, amelynek során a traumatizált gyermekek egy része a „másik” belső állapotainak érzékeny olvasójává válik, miközben saját érzése, belső állapotai észlelésében kudarcot vall.

Így jutott el a trauma és az emlékezet összefüggéseinek kérdéséhez, a „hamis emlékezet” és az „abúzus-pánik” problémájához, a trauma implicit memóriához és önéletrajzi emlékekhez való viszonyához. Ez nem csupán elméletileg fontos kérdés (amely a valóság státuszát helyezi új megvilágításba), hanem a gyakorlati, pszichoterápiás munkát és folyamatokat is érinti.

Lénárd Kata több tanulmányban foglalkozott a trauma és a kultúra összefüggéseinek kérdésével, azzal, hogy a mai európai és észak-amerikai kultúrában a trauma hogyan vált „segédforgatókönyvé”, amelyet a kultúra elfogad és támogat. A trauma kulturális aspektusaival foglalkozó elméletek azt vizsgálják, hogy a gyermekekről alkotott kép hogyan fetisizálódik, erotizálódik, idealizálódik a felnőttek projekcióinak következtében. Mindezen folyamatokat a média is támogatja, a traumát, mint olyant alapvető történeté alakítja, szinte normalizálja, paradox módon éppen ezáltal növelve a fel nem ismert bántalmazások számát.

Elméleti munkája mellett Lénárd Kata a londoni Anna Freud Központban egy kutatói team tagjaként dolgozott, ahol a korai kapcsolati traumatizáció veszélyének kitétt gyermekek szelf-fejlődésének speciális vonatkozásait, a veszélyeztetett gyermekek és szüleik kapcsolatát,

valamint a bántalmazás transzgenerációs összefüggéseit vizsgálták. Lénárd Kata magas rizikójú populációnál (börtönben szült anyák) elemezte az anya- gyermek interakció és a szülői elbeszélés összefüggéseit.

4. Ferenczi Sándor munkásságának jelentősége a korszerű humán tudományok, elsősorban a filozófia és az irodalomelmélet szempontjából.

Bókay Antal a projekt keretében egyrészt elméleti összefüggések, irodalmi kapcsolatok kérdéseivel, másrészt a korszak magyar szellemi párhuzamainak vizsgálatával és Ferenczi tudománytörténeti pozíciójának kutatásával foglalkozott. Vizsgálta Ferenczi Sándor és kortárs magyar irodalom kapcsolatát, a magyar pszichoanalízis szerepét a hazai kulturális tudat formálódásában.

Az első téma kapcsán kutatási tevékenysége elsősorban József Attila költészetéhez, a költészet pszichoanalitikus kapcsolataihoz kötődött. A kutatás poétika és pszichoanalízis kapcsolatának segítségével a személyes konstrukcióinak különféle késő-modern lehetőségeit vizsgálta. Ezek a konstrukciók József Attila költészetében irodalmi, Freud, Ferenczi írásaiban pedig tudományos, pszichoanalitikai formában jelennek meg. Elkészült és benyújtásra került akadémiai doktori disszertációja, amelynek egyik fő témája József Attila költészetének pszichoanalitikus kontextusa. A kutatási periódus második felében a modern költészet és különösen József Attila költészetének szelf-fogalmával foglalkozott, azt vizsgálta, hogy a költő milyen poétikai személy-konstrukció mentén építette fel beszédének háttérét, és ez a személy-konstrukció miként köthető Freud és Ferenczi elméleti fogalmaihoz. Külön tanulmányokban foglalkozott az istenkép pszichoanalitikus háttéréről, illetve Sylvia Plath és József Attila eltérő és mégis párhuzamos versképző erejű ödipális fantáziáiról. Több pszichoanalitikai szempontú tanulmányt írt Shakespeare-ről.

Másik kutatási területe a pszichoanalízis általános elméleti, kultúrtörténeti aspektusaihoz kapcsolódik, az 1923-as Freud-Ferenczi-Rank vita kapcsán kísérletet tett a húszas években átalakuló pszichoanalitikus elméleti gondolkodás háttérének rekonstrukciójára. Elméleti, metapszichológiai kutatásaiban a pszichoanalitikus álom-fogalommal, a pszichoanalitikus szemantikával foglalkozott. A Ferenczi nyomán megformálódott új típusú pszichoanalitikus gondolkodás elméleti hozadékának és értelmezési lehetőségeinek kidolgozása kapcsán Nicolas Abraham munkáit is elemezte. 2006-ban olyan irodalomelméleti tankönyvet

jelentetett meg, amely több fejezetben tárgyalja a pszichoanalízis és irodalom kapcsolat klasszikus és jelenkori elméleti irányait.

Hárs György Péter megjelent publikációban foglalkozott Ferenczi Sándor kései munkáinak poétikai és filozófiai vonatkozásaival (*Pszicho – Ana – Logosz*, 2005), több tanulmányban elemezte magyar írók (Csáth Géza, Babits Mihály, Füst Milán, Karinthy Frigyes, Juhász Gyula) munkáinak pszichoanalitikus kontextusát. Részletesen feltárta a *Nyugat*-ban publikált pszichoanalitikus vonatkozású tanulmányokat, és foglalkozott Ignotus írásainak pszichoanalitikus vonatkozásaival is. Vizsgálta a Ferenczi Sándor és Walter Benjamin munkái között fellelhető filozófiai párhuzamokat. Publikálta, jegyzetekkel és kommentárokkal látta el Székács-Schönberger István önéletrajzát.

A *Mérei élet-mű* című kötetben Erős Ferenc Mérei szociálpszichológiai munkásságának pszichoanalitikus gyökereit (Hermann Imre, Szondi Lipót) vizsgálta, és áttekintette Mérei szerepét a második világháború utáni magyar pszichoanalízis történetében.

Négy éves, szerteágazó tevékenységünket legreprezentatívabb módon a *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról* c. tanulmánykötet (2008) mutatja be, amelyet kutatócsoportunk tagjai szerkesztettek, és amelynek – külső, felkért szakemberekkel együtt – szerzői voltak. A tanulmánykötet négy részre tagolódik. Az első rész („A budapesti iskola” magyar és nemzetközi kontextusban”) öt tanulmányt tartalmaz. Valamennyi tanulmány levéltári dokumentumok, levelezések, interjúk és más elsődleges források feldolgozásán alapul. *Békés Vera* dolgozata a magyarországi pszichoanalitikus mozgalom kezdeteivel foglalkozik, rámutatva az egyik legjelentősebb budapesti értelmiségi hálózat, a Polányi család és a körülötte kialakuló kör, valamint a korai pszichoanalitikusok, elsősorban Ferenczi Sándor kapcsolatára. *Erős Ferenc* és *Székács Judit* tanulmánya Ferenczi és Ernest Jones személyes kapcsolatát elemzi, a szerzők által újabban feltárt, 1911-től 1933-ig, Ferenczi haláláig tartó levelezésük tükrében. Mindketten fontos szerepet játszottak a korai pszichoanalitikus mozgalom legfontosabb hálózatában, a Freud körül létrejött „titkos bizottságban”, amelynek csoportdinamikai történései, vitái és konfliktusai kapcsolatuk alakulásában is meghatározóak voltak. *Bókay Antal* tanulmánya ugyancsak a „titkos bizottság” vitáival foglalkozik, elsősorban az 1923-1924 körül lezajlott „Rank-vitával” és ennek elméleti jelentőségével. Ennek a vitának volt a következménye, hogy

a Ferenczi által képviselt új, hermeneutikai, dialogikus szemlélet hosszú időre kiszorult a pszichoanalízis fő áramából. *Mészáros Judit* írása a magyar pszichoanalitikusok több hullámban lezajló emigrációjának okait, körülményeit elemzi, eredeti dokumentumok alapján feltárja a veszélyeztetett helyzetben lévő magyar analitikusok megsegítésére irányuló nemzetközi törekvéseket. Különböző emigrációs pályákat mutat be, és kiemeli az emigráció jelentőségét a nemzetközi pszichoanalitikus mozgalom elméleti és intézményes fejlődése, új hálózatok kialakulása szempontjából. *Borgos Anna* tanulmánya egy modern értelmiségi nő, az elsősorban József Attila pszichoanalitikusaként ismert Gyömrői Edit gazdag és változatos életútjával, sokoldalú tevékenységével, a különböző szakmai, tudományos és politikai hálózatokban játszott szerepeivel foglalkozik, ugyancsak eredeti dokumentumok és kéziratban maradt regénye, *Az ár ellen* alapján.

A kötet második részében, amely három tanulmányt tartalmaz, az irodalmi és nyelvészeti vonatkozások kerülnek előtérbe. *Hárs György Péter* dolgozata egy sajátos „mikro-hálózatról”, Ferenczi Sándor, Georg Groddeck és Füst Milán viszonyáról, a közöttük lévő „szellemi és érzelmi háromszögről” szól. *Valachi Anna* nagy ívű tanulmánya a pszichoanalízis és a magyar irodalom egy évszázados kapcsolatát mutatja be, számba véve a közvetlen és közvetett hatásokat, párhuzamokat, forrásokat, a hatások személyes, irodalomszociológiai és esztétikai csatornáit. *Takács Mónika* a „budapesti iskola” két jelentős alakjának, Hollós Istvánnak és Hermann Imrének a nyelvvel, a beszéddel és a hangképzéssel kapcsolatos munkásságát tekinti át, és bemutatja, miként jelenik meg Hollós és Hermann szellemi öröksége a nyelvész és pszichoanalitikus Fónagy Iván munkásságában.

A kötet harmadik, négy tanulmányt tartalmazó része a „budapesti iskola” terápiás, klinikai munkásságának jelentőségét és újabb transzformációit tárgyalja. *Szummer Csaba* azt vizsgálja dolgozatában, hogy a trauma-elmélet egyes mai képviselői, köztük Freud csábítás-elméletének felelevenítői miképpen és mit merítenek Ferenczi trauma-felfogásából, és ennek kapcsán kitér a napjainkban főként az Egyesült Államokban zajló „abúzus-pánik” jelenségének értelmezésére. *Lénárd Kata* tanulmánya ugyancsak Ferenczi trauma-elméletével, elsősorban a „nyelvzavar” problémájával foglalkozik, abból a szempontból, hogy Ferenczi felfogása miként értelmezhető újra a modern fejlődés-lélektani elméletek és a csecsemőkutatások fényében. *Gyimesi Júlia* dolgozata egy „rejtett hálózattal”, a telepátia iránt érdeklődő pszichoanalitikusok hálózatával foglalkozik. Tudománytörténeti és tudományelméleti szempontból tárgyalja az okkult jelenségekre irányuló kutatásokat, és azt

elemzi, hogy az áttétel Ferenczi-féle fogalma miként vált a telepátia pszichoanalitikus értelmezésének kiindulópontjává. *Csabai Márta* írása Alexander Ferencnek és Bálint Mihálynak a modern pszichoszomatikus szemléletre és az orvos-beteg kapcsolat tanulmányozására gyakorolt hatását vizsgálja, rámutatva arra, milyen rejtettebb csatornákon keresztül érvényesülnek munkásságukban – és követőik tevékenységében – Ferenczi és a „budapesti iskola” hagyományai.

Végül, a tanulmánykötet negyedik része két dolgozattól áll, mindkettő párhuzamokat vizsgál, és további perspektívákat villant fel a „budapesti iskola” mint hálózat történeti és tudásszociológiai elemzéséhez. *Hárs György Péter* dolgozata a Ferenczi Sándor és a „frankfurti iskolához” sorolt nagyhírű esztéta és filozófus, Walter Benjamin közötti korrespondenciákat kutatja, feltételezve, hogy kettejük között Erich Fromm, a frankfurti iskola pszichoanalitikus tagja lehetett az összekötő kapocs. *Friedrich Melinda* a korai pszichoanalízis történetének két enigmatikus, tragikus sorsú alakja, két pszichiáter és író, Otto Gross és Csáth Géza munkássága között von párhuzamot, azt vizsgálva, hogy milyen képet nyerhetünk Grossról és Csáthról Freud és Ferenczi levelezése alapján.

A projekt keretében kutatócsoportunk számos hazai és nemzetközi konferencián vettek részt. Rendszeresen előadtak fontos hazai fórumokon, így a Magyar Pszichológiai Társaság és a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület konferenciáin. Többen részt vettek a londoni (2004) és a Baden-Baden-i (2006) nemzetközi Ferenczi-konferencián, valamint a „Literature and Psychoanalysis” konferenciákon Belgrádban (2007) és Lisszabonban (2008). Meghívott előadóként szerepeltek londoni, bécsi, római, ottawai, New York-i, berlini, bragai, rennes-i és más rendezvényeken. Külföldi kutatásaikat elsősorban bécsi, londoni és New York-i levéltárakban, könyvtárakban, illetve egyéb kutatóhelyen végezték.

Együttműködést folytattunk hazai és külföldi intézményekkel és szervezetekkel. A hazaiak közül az MTA Pszichológiai Kutató Intézetével, az MTA Filozófiai Intézetével, a Magyar Pszichoanalitikus Egyesülettel, a Ferenczi Sándor Egyesülettel, az Imago Egyesülettel és az Otto Gross Társasággal; a külföldiek közül a bécsi Collegium Hungaricummal és a Sigmund Freud Múzeummal, a londoni Anna Freud Központtal, a Freud Múzeummal, a British Psychoanalytical Society Archívumával, az Imago International-lel, a floridai egyetemmel, a New York-i New School Egyetemmel, a belgrádi, az újvidéki és a kolozsvári egyetemmel.

Jelentős szerepük volt különféle hazai és nemzetközi események, rendezvények kezdeményezésében és megrendezésében. Többen előadóként részt vettek a 2005-ös József Attila év hazai és külföldi eseményein; a 2006-os Freud évforduló alkalmából rendezett budapesti Freud-szimpoziumot a budapesti Osztrák Kulturális Fórummal együttműködésben szervezték meg. Ugyancsak jelentős szerepük volt a pécsi I. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia megszervezésében is.

Kutatási eredményeiket felhasználták a doktori képzésben, elsősorban a PTE pszichológiai, irodalomelméleti és kommunikáció-elméleti doktori iskolájában, valamint más graduális és posztgraduális kurzusokon is. Számos, a témába vágó diplomamunkának és PhD disszertációnak voltak témavezetői, konzulensei, vagy bírálói. Több hallgatójuk jelentkezett önálló publikációival, többen társszerzőként működtek közre kutatócsoportunk tagjaival.

Budapest, 2008. augusztus 28.

Erős Ferenc
Az MTA doktora
témavezető